

A kategóriák jellemzésével, a képzők polifunkcionalitásának kiemelésével szerettem volna kidomborítani a nyelvi rendszer állandó változását. Ez látszólag szemben áll azzal a törekvéssel, hogy lehetőség szerint minél explicitebb szabályokban mutassuk be a nyelvet. Ugyanakkor a nyelvtanárnak kötelessége, hogy igazat tanítson – tehát képes legyen megragadni és diákjaival megértetni a változás hajtóerőit és logikáját.

Az egyes kategóriák részletes elemzése:

Az egyes predikátumtípusok a magyarban a szó határain belül jönnek létre: igéhez kapcsolt igeképzőkkel állítjuk elő azokat az alakokat, amelyeknek nagy részét az indoerurópai nyelvekben szintaktikai szerkezetek fejeznek ki. Így az egyes kategóriák vizsgálata egyben az igéből igét képező (deverbális verbum) toldalékok – képzők – elemzését is jelenti.

állapotjelző igék

Az igei tartalom (történés) azt fejezi ki, hogy valamilyen tárgy, személy, élőlény nem szándékosan térben, időben valamilyen állandó/változatlan pozícióban van, állandó jelleggel valamilyen – semmire nem ható – cselekvést hajt végre. Nem irányul semmire, nincs kiindulása. A mondat grammatikai alanya megegyezik a logikailag pozicionális alannyal. Határozóként főként mód-, idő-, ill. *hol?* kérdésre felelő helyhatározót vehet magához.

Gyakori képzői: *-(ik), -al, -ol/-el/-öl, -ll(ik)/-all/ -ell/ -oll*

A ház előtt fák állnak.

A hegy kéklík a ködben.

Ebbe a predikátum-kategóriába tartozik az ún. nominális állítmány:
Péter beteg. Az étel ízletes.

középigék (mediális) igék

A középigék csoportja heterogén kategória: jellemzője, hogy a predikátumban nincs jelen egyértelműen szándék, az igei tartalom nem irányul semmire, és rá sem irányul semmi. A történés **grammatikai alanya** olyan tárgy, élőlény, személy, aki/amely logikailag passzív résztvevője a történésnek. A történés

a) vagy magától megy végbe, nem vezethetem vissza semmilyen kiváltó okra, hatásra: *kezdődik, befejeződik, hallatszík; ekkor az állapotához áll a legközelebb; gyakori képzői: -ódik/ődik, -ik*

b) vagy belső történést jelentő cselekvés – félúton a szándékos és a szándékolatlan között: *vívódik, őrlődik, tépelődik* (ezek az igék erős

rokonságot mutatnak a visszaható igékkel is: épp a kifejezett szándékosság különbözteti meg őket); gyakori képzői: -ódik/ -ódik

- c) külső - belső okozóját ismerem, amelyet okhatározóval adhatok meg: *gyógyul, hízik, becsukódik, apad, felháborodik* (vmitől, magától); gyakori képzői: -ódik/-ódik, -ik, -ul/-ül, -dul/-dül, -ad/-ed, -odok/-edik/-ódik

Leegyszerűsített megfogalmazással:

az a) "igazi középige",

a b) "kicsit" önmagára irányul,

a c) "kicsit" kiindul valahonnan

a) és b)-ben nincs jelen változás, c)-ben jelen van, tehát dinamikus.

folyamat	cselekvés
A távolból hallatszik a zaj.	A távolból halljuk a zajt.
Az ajtó becsapódik (a szélről, magától, véletlenül).	A szél becsapja az ajtót.
A jószág hízik, mert a gazda figyel rá.	Gazda szeme hizlalja a jószágot.
A beteg gyógyul a szakszerű ápolás következtében.	A szakszerű ápolás gyógyítja a beteget.

szenvető igék

A levél megíratik.

A beszéd felolvastatik.

A középigék kategóriájából a szenvetőbe való átlépést az jelenti, hogy a szándékosság egyértelműen jelen van, és a mondat grammatikai alanyára egy külső résztvevő hat. Ezt a hatást az alany elszenveti.

A cselekvés szándékos, de végrehajtója, a cselekvő személy nem fontos, nem lényeges. A hangsúly a cselekvés megtörténtén, eredményén van. Ez a mondatszerkezet viszonylag ritka, épp személytelensége miatt hivatalos, főként jogi, esetleg műszaki szövegekben használjuk. Ha valamilyen okból mégis jelezni akarjuk a cselekvő személyét, ezt az által névutós határozóval tesszük. Gyakori képzője: -atik/-etik; -ódik/-ódik (ez a középigéhez közelálló szenvető árnyalatú igék képzője).

grammatikai alany		grammatikai "object"	
*A levél	MEGÍRATIK	Péter által.	szenvedő mondat
Péter	MEGÍRJA	a levelet.	cselekvő mondat

aktív kinyúló hatás (Péter → MEGÍRJA → a levelet.)
passzív irányuló hatás (*A levél → MEGÍRATIK → Péter által.)

Mivel a középigék és a szenvedő igék kategóriája közt sok az átfedés, ezért azt, hogy az ige melyik kategóriába tartozik, sok esetben csak a mondatban, ill. a szituációban lehet egyértelműen eldönteni.

A *gyermek megszületik.* mondat igéje tulajdonképpen szenvedő ige, ahol a logikai alany az anya. Bár kérdéses, hogy az anya adott esetben szándékosan vállalta-e a gyermeket, s mennyire áll irányítása, ellenőrzése alatt maga a szülés/születés. A nyelv kikerüli ezt a kérdést: az anya által logikai alanyt sohasem teszi ki az adott igénél. Ha az anya aktív részvételén van a hangsúly, aktív alakot használunk: Az anya megszüli a gyermeket.

A *Gyermek született!* mondatban tulajdonképpen a középige kategóriájába tartozik a predikátum [A pragmatikai szempontok figyelembevételével fogalmazhatnánk úgy, hogy a szerelemgyerek esetében középigét, a családtervezés eredményeként világra jött gyermek esetében szenvedő igét használok – vö. szándékosság.]

faktív igék

A cselekvés szándékos. A mondat alanya a cselekvést mással végezteti, a cselekvés tényleges végrehajtóját *-val/vel* ragos névszóval fejezem ki:

A tanár a diákkal olvastatja a verset.

A háziasszony kitakaríttatja a lakását (a takarítónővel).

Tehát: a cselekvés indítója/okozója egy személy –, ő a grammatikai alany –, a cselekvés tényleges végrehajtója egy második személy (eszközli alany); s végül a cselekvés egy tárgyra irányul. Gyakori képzője: *-at/-et, -tat/-tet.*

Ha a mondatban nincs megadva a cselekvés tárgya, az eszközli alany kapja a *-t* tárgyratot.

A tanár olvastatja Pistikét. – Itt bizonyos esetekben már kauzatív szituációról van szó: pl. a tanár azért olvastatja Pistikét, hogy az gyakoroljon, megtanuljon olvasni.

kauzatív igék

A cselekvés szándékos, a végrehajtója megegyezik a szándékozóval, az irányulása egy másik személy/élőlény, amelynél az első szándékos cselekvés egy második cselekvést idéz elő; s e második cselekvésnek ez a második személy – okozó alany – nem szándékos elindítója, de többé-kevésbé aktív résztvevője. A második személy/élőlény tárgy pozícióban jelenik meg:

A mama fürdeti/fürösztí a gyereket. (→ a gyerek fürdik)

A gazda diszót hizlal. (→ a disznó hízik)

A faktitív és a kauzatív predikátumok közötti különbség: a faktitív predikátumok grammatikai alanya nem tevékeny résztvevője a cselekvésnek, a kauzatív predikátumoknál pedig a grammatikai alany az aktív, a cselekvő alany. Gyakori képzője: *-at/-et, -tat/-tet, -aszt/-eszt, -al/-el, -al/-el*

tárgyat vonzó igék

E predikátumcsoportnál a grammatikai alany és a cselekvő alany megegyezik. A cselekvés szándékos, kiindulópontja és a cselekvés végrehajtója ugyanaz. Amire irányul, az *-t* ragos tárggyal van kifejezve.

Alakjukat tekintve lehetnek tőigék:

Péter levelet ír.

A nagymama ruhát mos.

és *-t (-at/-et, -ít)* képzős igék:

A fiú leejti a labdát.

A mama képeket mutat.

A kislány szépíti a lakást.

a kauzatív igék és a tárgyas igék közötti különbség

A kauzatív igék grammatikai alanya okozó alany, azaz kiváltja, hogy egy másik személy, élőlény valamilyen cselekvést végrehajtson;

A tárgyas igék grammatikai alanya a közvetlen cselekvő, amire/akire hat, az már csupán elszenvedője, de nem többé-kevésbé aktív résztvevője a cselekvésnek. A két kategória között grammatikailag nincs különbség.

kauzatív ige	tárgyas ige
<i>Péter bosszantja Pált. (Szegény Pál aktívan és intenzíven bosszankodik.)</i>	<i>Péter megveri Pált. (Pál passzívan tűri, elszenvedti a verést.)</i>
<i>A gazda előbb hizlalja, majd</i>	<i>levágja a disznót.</i>

kölcsönös igék

A cselekvés szándékos, egy objektumra irányul, majd az objektumról vissza a cselekvés elindítójára. Tehát a cselekvő alany és a cselekvés tárgya váltakozik, oda-vissza hatnak egymásra. Ezért értelemszerűen vagy többes számú alannal állnak, vagy a *valakivel* vonzattal.

A gyerekek veszekszenek. A két gyerek veszekszik egymással.

Péter és Pál veszekszik. Péter veszekszik Pállal.

Az idős házaspár magázódik. Mária néni és Péter bácsi magázódnak.

Mária néni világ életében magázódott Péter bácsival. (Mária néni magázza Péter bácsit.)

A szomszédok állandóan veszekszenek (egymással).

A két szomszéd már régen nem érintkezik (egymással).

Ne csókolóddzatok az utcán!

Gyakori képzői: -ódik/-ődik; -ózik/-őzik (-ózik/ődik); -edik/-edik/-odik, -kodik/-kodik/-ködik/-akodik/-ekedik, -kodik/-kezik/-közik.

visszaható igék

A cselekvő alanytól kiinduló szándékos cselekvés visszafelé irányul, visszahat magára a cselekvőre. Tehát a cselekvő alany megegyezik a cselekvés tárgyával; de ezt nem névmás, nem a -t acc. rag jelöli, hanem az igeképző.

Péter mosakszik, utána megtörölközik.

Olyan igéknél, amelyek nem vehetnek fel visszaható képzőt, a visszaható jelentést a *maga* névmás + határozott ragozású igealak adja. Olyan igéknél, amelyeknél mindkét alak létezik, konkrét jelentés – átvitt jelentés eltolódást észlelünk:

visszaható ige	maga + tőige
mosakszik konkrét jelentés	<i>mossa magát</i> ('megpróbálja megmagyarázni valamely hibás tettét' – átvitt jelentés)
<i>mentegetőzik</i> ('bocsánatot kér')	<i>menti magát</i> (konkrét jelentés: vmely nehéz helyzetben védi az életét, helyzetét stb.)

Gyakori képzők: -ódik/-ődik; -ózik/-őzik (-ódzik/ődzik), -kodik/-kedik/-kődik/-akodik/-ekedik, -kozik/-kezik/-közik.

vonzatos igék

A cselekvés szándékos, a kiindulópontja és a cselekvés végrehajtója ugyanaz. Amire irányul, azt *hová?* kérdésre felelő határozóraggal jelöljük (véghatározó típusú). A mozgást jelentő igék, ha valamely célra irányulnak, ebbe a kategóriába tartoznak: *A diákok iskolába mennek*. Ha a mozgás szándékos, de nem irányul semmilyen célra, akkor a helyzetjelző igék kategóriájába tartozik. *A diákok a tornaórán futnak*.

Az irányulást jelentő határozó bizonyos esetekben kötelező vonzatként, bizonyos esetekben szabad határozóként jelenik meg.

Az utas a vonat indulása iránt érdeklődik.

A sportolók a célba futnak.

Alakjukat tekintve lehetnek tő- és képzett igék.

A vonzatos igék kiegészíthetők a *hol?* és *honnan?* kategóriába (kezdet- és tartamhatározói típusú) vonzatokkal is: *Az iskolából haza megy. Az iskolából a parkon keresztül megy haza.*

helyzetjelző igék

Az igei tartalom (esemény) azt fejezi ki, hogy valaki szándékosan térben, időben valamilyen állandó/változatlan pozíciót elfoglal, állandó jelleggel valamilyen – semmire nem ható – cselekvést hajt végre. Nem irányul semmire, nincs kiindulása. A mondat grammatikai alanya megegyezik a logikailag pozicionális alannyal. Határozóként főként mód-, idő-, ill. *hol?* kérdésre felelő helyhatározót vehet magához.

A gyerek ül, áll, sétál.

A diákok zsibonganak.

A fecskék az ereszünk alatt fészkelnek.

A mozgást jelentő igék különböző szituációban más-más kategóriába kerülnek: ha a mozgás célirányos, fontos a kiindulása és a végpontja, akkor a vonzatos igék csoportjába tartoznak; ha csak a mozgás tényéről, folyamatáról van szó, akkor a helyzetjelző igék csoportjába. Az igekezők segítségével (is) lehet kategóriát váltani:

helyzetjelző	vonzatos igék
A kutya ül.	A kutya leül az ajtó elé.
A fiú sétál.	A fiú elsétál a hídig.

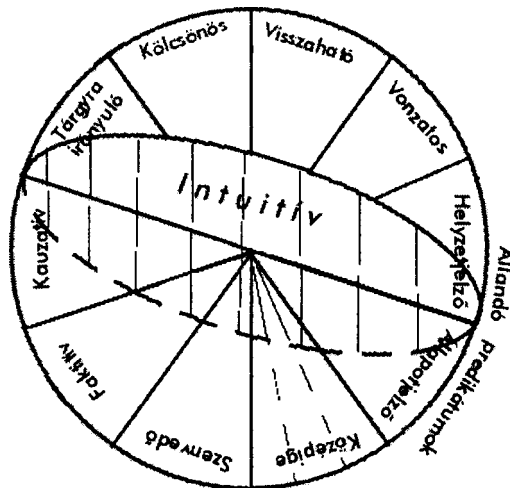
Ebben az esetben nagyon nagy szerepe van a szituációnak: az ige vonzatkeretét végeredményben az adja meg, a valóságot milyen szempontok szerint tükrözöm vissza. Ha a közlő a hallgatónak csak azt akarja közölni, hogy a mondat alanya éppen milyen aktust hajt végre, elég a vonzat nélküli ige

Mit csinál a kutya? Ül. (helyzetjelző ige)

Ha a külvilágról több információt akar hallgatójával megosztani: A kutya leül az ajtó elé. (vonzatos ige)

Gyakori képzők: -l(ik), -al, -ol, -el, -öl, -ong/-eng/-öng, -ászik/-észik.

intuitív igék

A grammatikai alany hat a logikai alanyra, amelyet *-nak/-nek* esetragos névszó fejez/fejezhet ki.

A folyamat nem szándékos. Passzivitást, állapotjellegét fejez ki (magától, külső okból, nem szándékosan). A logikai alany még a középigéknél is kevésbé aktív. Ami történik vele, ami érinti őt, annak szinte kívülállóként részese. Mivel legkevésbé sem cselekvésjellegű az igei jelentéstartalom, az okozóját, előidézőjét sem lehet megadni (l. középigék); sem *-tól/-től* ragos, sem *által* névutós (l. szenvedő ige); nem lehet jelölni az okozóját, végrehajtóját.

Nekem nagyon tetszik Péter. Vajon én is tetszem Péternek?

Péternek tetszik ez a könyv.

A templomban senkinek sem illik olvasgatni.

Nektek hánykor kell elmennetek?

Ebbe a kategóriába tartozó igék, predikatív szerkezetek:

vmi/vki, elég, előnyös, fáj, hátrányos, illik, ízlik,

kell, látszik vkinek, vminek sikerül, szabad, szükséges, tetszik, tilos, túl sok stb.

Birtokos szerkezetek: Nekem van

Van időd? Van apród? Sajnos, csak ezresem van!

Nekünk három testvérünk van!

Képzeld! Kovácséknak megvan a harmadik gyerekük!

Általános megfigyelések:

A cselekvő – a cselekvés és a cselekvés irányulása szempontjából alkotott csoportok között - mint láttuk - átfedések vannak. Az átfedések abból adódnak, hogy az igenemek képzői több funkciót hordoznak, és egy funkciót több képző is betölt. (l. Igeképzés) Az igenemek grammatikai/szintaktika viselkedésének legfontosabb kritériuma, hogy az illető ige **tárgyra irányul-e** vagy sem. A mondat és a szöveg összefüggésének egyik eszköze a mondatrészek **tárgy szerinti egyeztetése**.

Az igenemek fontosabb ellentétpárjai:

tárgyas	tárgyatlan
(tárgyra irányuló, faktitív, kauzatív, visszaható, kölcsönös)	(helyzetjelző, állapotjelző, középige, szenvedő ige, hová? típusú vonzatos, intuitív)

A tőigék lehetnek tárgyasak: ilyenkor a tárgyatlan párját képzővel nyerjük:

tárgyas	tárgyatlan
lát	látszik
ír	íródik, íratik
csuk	csukódik

A tőigék lehetnek tárgyatlanok, ilyenkor a tárgyas párjukat képzővel nyerjük:

tárgyas	tárgyatlan
állít	áll
ültet	ül
mulaszt, mulat (!)	múlik
növel	nő

Passzív tövek, ill. névszói tövek esetén a tárgyas és a tárgyatlan alakot egyaránt képzővel nyerjük:

tárgyas	tárgyatlan
szépít	szépül
okosít	okosodik, okoskodik
épít	épül
mutat	mutatkozik
fejleszt	fejlődik

A szándékosság hiányát; a cselekvés passzív voltát jelzi az *-ik*:

aktív (szándékos, hat)	passzív (nem szándékos, rá hat vmi)
tör (poharat tör)	törik (a pohár eltörik)
hajol (a barátjához hajol)	hajlik (a szélben hajlik a fa)

Tárgyas igéknél az *-ik* nem jelenhet meg (kivétel: eszik, iszik).

Helyzetjelző és középigék gyakran szembenállnak kauzatív igékkel:

helyzet	más személy által kiváltott, okozott cselekvéssel, folyamattal
A gyerek fürdik.	A mama fürdeti a gyereket.
A kutya sétál.	Sétáltatom a kutyámat.
történés	
Pistike bajusza nő.	Pistike növeszti a bajuszát.
A kacsák híznak.	Mariska hizlalja a kacsákat.
A beteg szépen gyógyul.	Az orvos gyógyítja a beteget.
A törtétek miatt rettenetesen felháborodtam.	A törtétek felháborítottak.
A család szépen gyarapodik.	A családfő gyarapítja a család vagyonát.

Felhasznált irodalom:

HEGEDŰS RITA: Az igerendszer összefüggései a magyar mint idegen nyelv szempontjából. Hungarológia 1. Bp., 1993.

KOMLÓSY ANDRÁS: NyK.LXXV.

DIK, SIMON C.: Functional Grammar. 1978. North-Holland Publishing Co.

DIK, SIMON C.: Studies in Functional Grammar. New York. 1980.